

Den kriseramte fagbevægelse?

- Problemer forbundet med varetagelsen af en solidarisk interessepolitik under den økonomiske krise¹

Jürgen Hoffmann

Indledende bemærkning

I de senere år har fagforeningsanalysen og fagforeningsdiskussionen i stadig ringere grad været et tema for den vesttyske venstrefløj. Efter at analysen og kritikken havde været centrum for diskussionerne blandt de socialistiske intellektuelle i årene efter studenterbevægelsens »proletariske drejning« og de første spontane strejker i 1969, så synes der siden krisen i 1975 at have udviklet sig noget i retning af en lede ved og en mangel på interesse i de vesttyske fagforeningers udvikling. Heller ikke de skærpede kampe indenfor trykkeri-, papir- og metalområdet har kunnet ændre denne holdning. For så vidt fagforeningerne endnu inddrages i diskussionen, så sker det kun i negativ forstand for at fremhæve deres tvivlsomme holdning til de økologiske problemer, som den kapitalistiske produktion medfører. Og som om intet var hændt gør gamle fløvsere inden for fagforeningsteorien sig påny gældende, således f.eks. sammensværgelsesteorien i forening med bureaukratiseringstesens iklædt »atommafiaens moderne gevandter. Analysen af de indre organisatoriske processer og lønkampene gled i stigende grad væk fra den politiske diskussion og over til professionelle projekter indenfor rammerne af forskningsinstitutter, hvis forskningsrapporter alene i kraft af deres relativt uoverkommelige omfang rummede en fare for, at resultaterne ikke blev taget til efterretning.²

Jeg formoder, at den socialistiske intelligens' »problemer« »med klassekampen« - hvis vi for en gangs skyld ser bort fra økologi- alternativbevæ-

1. Det manuskript, der er aftrykt i *Probleme des Klassenkampfes* nr. 43, 1981, er en bearbejdet og udvidet udgave af et habilitationsforedrag (del af prøve for at opnå forelæsningsret som tysk doktor o.a.) jeg holdt ved Falkutetet for Ånds- og Socialvidenskaber på Hannover Universitet d. 20.1.81. Den danske oversættelse er lettere forkortet i forhold til udgaven i PROKLA 43. Oversat af Jette Bak og Fritz von Nordheim.
2. Dette skal ikke forstås i nedsettende betydning. De teser, jeg fremsætter her beror i stort omfang selv på en sammenfatning af empiriske forskningsresultater fra SOFI-Göttingen, IfS-Frankfurt, IfS-München og Sozialforschungsstelle Dortmund. Kritische Gewerkschaftsjahrbuch fra Rotbuch Verlag udgør iøvrigt en glædelig undtagelse i forhold til denne generelle udviklingstendens i venstrefløjens politiske diskussioner.

gelsernes opkomst og dominans - i høj grad kan føres tilbage til skuffelsen over, at fagforeningerne ikke er blevet radikaliserede under og efter krisen i 1975. I den teoretisk orienterede del af den politiske diskussion førte dette til, at den korporatisme-debat, som i længere tid var blevet ført indenfor politikvidenskaben, blev taget op, og at tesen om en korporativistisk blok mellem faglærte arbejdere, fagforeninger og kapital og stat blev trukket ind som forklaring på den stabiliteten i den traditionelle fagforeningspolitik.³ Denne diskussion tages kort op i slutningen af artiklen her.

Det spørgsmål, der rejses her, angår karakteren af *enhedsfagbevægelsen*. Ikke på den måde som det ind i mellem er blevet diskuteret heftigt i DGB⁴ som et spørgsmål om medlemmer af kommunistpartiet måtte være med i enhedsfagbevægelsen. For mig at se har denne diskussion på en fatal måde skjult det virkeligt eksistentielle problem for enhedsfagbevægelsen, nemlig spørgsmålet om hvorvidt denne overhovedet er i stand til at repræsentere *alle* lønafhængige på en *solidarisk* måde i situationer med krise og massearbejdsløshed? Hvilket med andre ord er spørgsmålet om DGB-fagforeningerne i fremtiden kommer til at ligne de amerikanske fagforeninger.

1. Fagforeningsteori - de amerikanske fagforeninger som eksempel.

Programmatisk forstår den tyske fagbevægelse sig selv som en bevægelse, hvor princippet om *solidaritet* mellem alle kvinder og mænd er virkeliggjort (Jvnf. Indledningen til *DGB's Principprogram fra 1963*, og til det bearbejdede principprogram fra 1981). Enhedsfagbevægelsen med industriforbundsprincippet stiller sig dermed som opgave at ophæve konkurrencen mellem arbejderne på arbejdsmarkedet, for at sætte dem i stand til at kunne konkurrere med kapitalen som arbejdskraftsælgere, eller som *Wolfgang Streeck* udtrykker det: »Den fælles organisering af arbejdstagere med høje og lave kvalifikationer, med ikke-manuelle og manuelle arbejdsfunktioner, i store og små, i rentable og urentable virksomheder modsvarer forestillingen om en fælles klasseinteresse og det solidaritetsprincip, der strategisk og normativt udspringer heraf.« (Streeck, 1979, s. 721). Med dette krav om solidaritet står den tyske fagbevægelse i skarp modsætning til de former for faglig organisering, hvor *fagforeningen i sig selv er et udtryk for arbejdernes indbyrdes konkurrence*. Dvs. hvor fagforeningen på

3. Smlgn. hertil Esser/Fach 1980; Heinze m.fl. 1980; et overblik over korporatimediskussionen gives af Kastendiek 1980 og af Alemann/Heinze 1979.
4. DGB - Deutsche Gewerkschafts Bund, den tyske pendant til LO.

monopolagtig måde udelukker andre arbejdere fra visse dele af arbejdsstyrken eller arbejdsmarkedet og kunstigt forsøger at begrænse udbuddet af arbejdskraft overfor kapitalerne via kontrollen med udbuddet af arbejdskraft fra arbejdere med bestemte kvalifikationer eller bestemte etniske tilhørsforhold, eller gennem kontrollen med virksomhedsmæssige eller regionale arbejdsmarkeder. (Smlg. *Redaktionskollektiv Gewerkschaften*, 1974, Kurasje 11 & 12 1975). Mange af de fagforeninger, der er organiseret i AFL-CIO, udgør eksempler på denne form for fagforeningsmæssig organisering, selv om karakteren af de såkaldte »business-unions« hermed dog kun er utilstrækkeligt beskrevet. Disse fagforeninger repræsenterer iflg. *Richard Herding* og *Charles Sabel* (1979) kun deres klientel, nemlig stamarbejdsstyrken i modsætning til de mobile og flukturerende dele af arbejdsstyrken. I konkurrencen med kapitalen spiller disse således de konkurrerende fraktioner i arbejdsstyrken ud imod hinanden og bekræfter som organisationer dermed blot arbejdernes indbyrdes konkurrence.

Netop dette modekseksempel til DGB-fagforeningerne demonstrerer det utilstrækkelige i en rent organisationsintern fagforeningsanalyse, når denne - som det ofte er tilfældet i den politologiske diskussion i Vesttyskland - arbejder med modsatte begrebspar som »samarbejdsvillige« versus »konfliktorienterede« fagforeninger, »medlemmernes interesser« versus »fagapparatets politik« og »fagbevægelsens autonomi« versus »binding til SPD« (smlgn. *Bergmann m.fl.*, 1975). Thi de amerikanske fagforeninger kan jo alt efter situationen (altså i overensstemmelse med deres forretningsbetingelser) være *samarbejdsvillige* eller militant *konfliktorienterede* samtidig med at de varetager deres medlemmers fraktionsinteresser fuldt ud og har en høj grad af *autonomi* i forhold til politiske partier. En funktionsanalyse af fagbevægelserne i de udviklede kapitalistiske lande må derfor fra begyndelsen overskride den organisationsinterne analyse og rette sig mod arbejdsklassens struktur og udvikling og determinanterne i denne udvikling.⁵

I det følgende skal dette i første omgang illustreres teseagtigt ved hjælp af et provokerende spørgsmål: Kan man på baggrund af den seneste økonomiske og politiske udvikling tale om en tendens til amerikanisering af den

5. De korte kritikpunkter mod Bergmann m.fl. retter sig kun mod studiet »Fagforeninger i Forbundsrepublikken«, som begrænsede sig til at analysere de indre organisatoriske processer og som efter min mening derfor også førte til fejlagtige politiske konklusioner. Nyere bidrag fra forfatterne (f.eks. Bergmann m.fl., 1979) og fra Projektgruppe Gewerkschaftsforschung overskrider den organisatoriske betragtning.

tyske fagbevægelse? Det er i det mindste, hvad der hævdes i nyere bidrag om fagforeningernes udvikling, hvad enten det sker i form af spørgsmålet om fagforeningerne i dag stadig er til for alle lønarbejdere (*Heinze* m.fl., 1980), eller inden for rammerne af korporatisme-diskussionen. I sidstnævnte sammenhæng ses de tyske fagforeninger f.eks. af *Esser* m.fl. (1980) som repræsentant for bestemte arbejderfraktioners interesser indenfor en korporatistisk blok. I den følgende redegørelse er det afgørende spørgsmål derfor, i hvilken grad bestemte fraktionsinteresser blandt arbejderne sætter sig igennem i fagforeningspolitikken, og dermed besværliggør eller forhindrer, at fagforeningerne handler solidarisk som klasseorganisationer eller endog, at fagforeningerne udvikler et kollektivt mønster for tolkningen af krisen og arbejdsløsheden.

2. Fagforeningernes interessevaretagelse.

Den tyske fagbevægelses stabilitet og succes efter de politiske nederlag fra 1945 til 1952 var væsentligst et resultat af den økonomiske fremgang, som fra ca. 1955/60 førte til fuld beskæftigelse og dermed udgjorde grundlaget for arbejdernes relative styrke på arbejdsmarkedet. De centrale betingelser for stabiliteten og succesen var:

- a) En hurtig udvikling af *arbejdsproduktiviteten* i næsten alle brancher på baggrund af en siden midten af 50'erne fremskyndet *teknologisk innovation*. Den hermed samhørende høje rentabilitet for branchekapitalerne skabte et relativt stort *spillerum for indrømmelser* i form af arbejdstidsforkortelser og forhøjelser af de i begyndelsen ekstremt lave lønninger.
- b) Den generelle *knaphed på varen arbejdskraft* på arbejdsmarkedet, som tillod de lønafhengige og fagforeningerne at udnytte det spillerum for indrømmelser som kapitalerne havde forhånden på en »markedsrigtig måde«.
- c) *Retsliggørelsen* af konflikterne mellem lønarbejde og kapital forstået som fastsættelsen af væsentlige kompromisområder, som betød, at den som regel restriktive udlægning respektive udformning af arbejdsretten fra domsmyndighedens side ikke udgjorde nogen væsentlig skranke for fagforeningernes økonomiske succes i denne periode.
- d) Det (hermed tæt forbundne) *dobbelte repræsentationssystem* for de lønafhengiges interesser i form af den lovmæssigt sikrede virksomhedsrepræsentation (bedriftsråd) og den foreningsmæssige organisering i industrifagforeningerne som går ud over enkeltvirksomhedsniveauet.

Dette system udgjorde - i og med den høje faglige organisationsgrad for de valgte bedriftsrådsmedlemmer (80%) - en modsætningsfuld enhed, som forsåvidt viste sig at være funktionel for enhedsfagbevægelsen, idet den gav fagforeningerne en informel tilstedeværelse på virksomhederne, uden at disse behøvede at involvere sig i den vanskelige proces med at forene og forlige de virksomhedsinterne fraktionsinteresser. Som *Streeck* (1979, s. 732) har vist kunne industrifagforeningerne derfor tage den af bedriftsrådene formidlede forening af interesser på virksomhederne »til indtægt som en slags forarbejde, der på en gang aflastede og strukturerede deres egen organisatoriske proces.«

Til disse nævnte fire betingelser for den tyske fagforeningsbevægelses succes og stabilitet knytter der sig efter overvindelsen af krisen i 1966/67 en femte, nemlig *socialdemokratiet* i regeringen og keynesianismen som den generelle økonomiske politik. Med stabilitetsloven af 1967 overtog den statslige finanspolitik ansvaret for et højt beskæftigelsesniveau. Men dermed undergik også fagforeningernes funktion i den økonomiske politik en kvalitativ forandring: De tidligere - økonomisk begrundede - gunstige salgsbetingelser for varen arbejdskraft som fagforeningerne havde fundet på arbejdsmarkedet skulle nu - som følge af choket over krisen 66/67 - garanteres af staten.

På denne baggrund skal vi i første omgang se på den relativt problemløse måde, hvorpå fagforeningernes tarifpolitik blev bygget ind i den keynesianske styring indenfor rammerne af den »koncertierte aktion.«⁶ En stabilisering af arbejdskraftens salgsbetingelser på arbejdsmarkedet gennem en sådan keynesiansk »globalstyring« var sluttelig også hovedkernen i kravene i DGB's 63 principprogram. (Smlgn. *Leminsky/Otto*, 1974, s. 50ff).

Ganske vist kunne der i den dengang *praktiserede* globalstyring kun tages hensyn til lønarbejdets og kapitalens »fælles interesser« i økonomisk vækst, når fagforeningerne i deres lønpolitik selv gav afkald på at udnytte de statsligt formidlede gunstige salgsbetingelser til fordel for en indgåen i en økonomisk stabiliseringsstrategi, (Smlgn. hertil *Schacht/Unterseher*, 1972).

Denne binding til den statslige økonomiske politik bliver kritiseret såvel praktisk (nemlig i septemberstrejken 1969), som teoretisk (Smlgn. hertil *Bergmann o.a.*, 1975).

6. »Konzertierte Aktion«: Ideologisk ladet udtryk fra den store koalitions tid (SPD-CDU, 1966-69) for den mere eller mindre institutionaliserede samordning af fagforeningernes, kapitalernes og statens bestræbelser for at overvinde den daværende recession (1966-/67). (Oversætternes bemærkning).

På begge niveauer kritiseres det, at lønpolitikken *ensidigt underlægges* de af kapitalakkumulationen satte krav. Mens den praktiske kritik i septemberstrejkerne havde sin basis i den allerede omtalte orientering af lønkravene efter udviklingen i udbytte (smlgn. *Schumann* m.fl., 1971), absoluterer den teoretiske kritik den faktiske »binding« udfra tesen om en korporativ fagforeningspolitik som er i modsætning til fagforeningsmedlemmernes påståede antikapitalistiske interesser (smlgn. *Bergmann* m.fl., 1975). Hvis man overhovedet mener, at den statslige globalstyring kan fungere indenfor rammerne af den kapitalistiske reproduktion (og det gør *Bergmann* m.fl., 1975), må man imidlertid spørge om de lønafhængige (og fagforeningerne) ikke inden for rammerne af en stabil konjunktur og sikre arbejdspladser og stabile lønstigninger ville være bedre stillet end uden en sådan globalstyring og indkomspolitik. I relation til min problemstilling er det vigtigt at bemærke, at det i den keynesianske efterspørgselstyring er niveauet for de makroøkonomiske efterspørgselsstrømme og dermed niveauerne for den totale beskæftigelse, der skal sikres - uafhængigt af branch udviklingen m.m., (denne niveaustyring er jo også hovedangrebspunktet for kritikken fra den neoklassiske monetarisme). Som en følge heraf var det som interesserepræsentant for *alle* lønafhængige, at fagforeningerne deltog i den »koncertierte aktion« og kravene til lønpolitikken blev hentet fra gennemsnittet af *alle* lønstigningsrater.

Ganske vist må en sådan funktionalisering af lønpolitikken indenfor rammerne af en »koncertierte aktion« *ikke* altid nødvendigvis modsvare alle arbejdergruppers interesser; heller ikke når den i første omgang ville kunne gennemsnitte sikring af arbejdspladser og stigende løn for alle beskæftigede: Mens fagforeningerne kunne gennemsnitte de højeste lønstigninger i Tysklands historie i overenskomstforhandlingerne i 1970-1972 ved den genopnåede fulde beskæftigelse, brød der i løbet af de spontane strejker i 1973 en modsætning ud mellem de procentkrav som fagforeningerne lagde frem og de krav, som de strejkende stillede med baggrund i reproduktionen af arbejdskraft. Denne modsætning går tværs gennem arbejdsstyrken og lod for første gang fraktionsmodsatninger mellem de mest aktive i strejkerne, de »nederste arbejderlag« og de faglærte arbejdere komme åbent frem: Mens strejkerne - i modsætning til septemberstrejkerne - blev båret af de nederste arbejderlag med lav organiseringsgrad (bestående især af fremmedarbejdere og kvinder), støder kravene fra de strejkende ofte på modstand fra de faglærte arbejdere. Og arbejdsgiverne har så intet besvær med at spille

arbejderfraktionerne i de enkelte virksomheder ud mod hinanden for herved at bryde strejken. Under strejkerne bliver differentieringer blandt arbejderne synlige, hvor især etniske og kønsspecifikke kendetegn falder sammen med særligt dårlige arbejdsbetingelser (repetitivt delarbejde). Kravene står klart i modsætning til de ydelsesorienterede procentkrav fra store dele af de faglærte arbejdere og funktionærer, der ser sig repræsenteret i den fagforeningsmæssige overenskomstpolitik (Smlgn. Redaktionskollektiv Gewerkschaften). Også fremkomsten af *oppositionelle lister* ved bedriftsvalgene har sin baggrund i denne modsigelse, som *Zeuner* (1979) kunne vise. Disse modsigelser bliver tydeligere efter kriseudbruddet i 1973 og indgår som en central bestanddel i den samfundsmæssige kriseovervindelse.

3. Den økonomiske krise i 1975, massearbejdsløshed og segmenterede arbejdsmarkeder: Arbejdstyrkens spaltning i »kerne« og »rand«-arbejdsstyrke

Forudsætningen for, at samarbejdet indenfor rammerne af den »koncertierte aktion« gav de ønskede resultater var, at højkonjunktur og fuld beskæftigelse virkelig, som hævdet, kunne frembringes med politiske midler. Når denne forudsætning ikke mere er tilstede- og den stagnation, der udviklede sig fra 1973, demonstrerede tydeligt keynesianismens grænser - så må fagforeningernes interessevaretagelse igen forlade sig på de styrkeforhold, som bestemmes af *arbejdsmarkedet*. Jeg har tidligere fremstillet *arbejdsmarkedet* som en stabilitetsbetingelse for de tyske fagforeninger. Med andre ord: Den basale konsensus mellem lønarbejde og kapital i Forbundsrepublikken var i alt væsentlig *økonomisk* formidlet. Med den økonomiske krise faldt denne centrale stabilitetsbetingelse derfor bort. Hvilke nye stabilitetsbetingelser er det imidlertid så, der har udviklet sig i og efter krisen i 1974-75?

Cykliske og langsigtede tendenser i kapitalvaloriseringen skærer hinanden i krisen i 1974/75 (Jvnf. *Altvater* m.fl. 1980), og disse bestemmer *niveauet* for akkumulationen og beskæftigelsen. I modsætning til nogle teorier om segmentering af arbejdsmarkederne (smlgn. hertil *Sengenberger*, 1978; *Bolle*, 1976; og for en kritik heraf: *Baisch*, 1980) vil jeg fremføre den tese, at det først er med et generelt fald i akkumulations- og beskæftigelsesniveauet, at strukturerne på arbejdsmarkedet og dermed også strukturerne i arbejdsløsheden bliver synlige, og at det ikke er disse strukturer i sig selv, der er *årsagen* til bestemte gruppers arbejdsløshed. Hvis der imidlertid skulle være en tendens til »amerikanisering« af den tyske fagbe-

vægelse, måtte denne - i overensstemmelse med de fagforeningsteoretiske overvejelser jeg fremlagde i begyndelsen artiklen - have et grundlag i segmenteringen af arbejdsmarkedet. Jeg skelner her mellem *branchemæssige*, *regionale* og *virksomhedsinterne* delarbejdsmarkeder. Det vil imidlertid vise sig, at bestemte arbejderfraktioners særligt negative (eller positive) situation hidrører fra noget, der går på tværs af disse segmenter.

De branchespecifikke delarbejdsmarkeder i den industrielle sektor udvikler sig i krisen først og fremmest i overensstemmelse med de cykluspecifikke branchekonjunkturer (smlgn. *Altwater* m.fl., 1980), hvilket jeg ikke skal komme nærmere ind på her. Vigtigt for krisen og den efterfølgende relative stagnation er det, at de klassiske vækstbrancher ligesom de struktursvage brancher kommer under tryk via verdensmarkeds konkurrencen: Dels pga mulighederne for *standardisering af produktionen* af industriprodukter og den dermed mulige beskæftigelse af ukvalificerede arbejdere i udviklingslandene eller i de såkaldte »tærskellande« (smlgn. *Schoeller*, 1976) og dels pga konkurrencen fra udviklede industrilande (f.eks. Japan), der har opnået et *produktivitetsforspring* indenfor bestemte fabrikationsområder ved hjælp af elektroniske maskindele m.m. (smlgn. *Esser*, 1980). Stillet overfor stagnerende markeder reagerer virksomhederne indenfor disse brancher også med *rationaliseringsinvesteringer*, men uden at anlægge yderligere indenlandsk kapital. Af rentabilitetshensyn er det tværtimod kapitalanlæg i udlandet, der bliver fremherskende. Da krisen generelt rammer alle områder, er mulighederne for at tabet i beskæftigelse i den ene branche kan kompenseres med nye arbejdspladser i andre vækstintensive brancher ringe. Snarere er det sådan, at der er skodder mellem de branchespecifikke delarbejdsmarkeder, og at staten pga besparelserne - f.eks. i budgetstrukturloven af 1975 - heller ikke kan byde på yderligere beskæftigelsesmuligheder, men tværtimod tenderer mod at afskedige arbejdere.

De former for omkostningsminimering hos de enkelte kapitaler, der i situationer med stagnerende markeder sigter mod at sælge de producerede varer med en *relativt høj profitrate*, præger på en specifik måde de regionale og virksomhedsinterne arbejdsmarkeder. Ved siden af *rationaliseringsinvesteringerne* forsøger man nemlig, gennem at gøre enkeltvirksomhedernes produktion fleksibel og gennem en ændret *virksomhedsmæssig personaleplanlægning*, at sænke omkostningerne til fixkapital og til personale og at tilpasse disse til den til enhver tid værende kapacitetsudnyttelse. En fleksibilitet af produktionen med begrænsede fixe omkostninger opnår en en-

keltkapital f.eks. ved at forlægge dele af den stærkt konjunktur-sensitive produktion til filialer i landlige regioner, og dér samtidig udnytte den billige ukvalificerede arbejdskraft. I stagnationsfasen kan denne produktionskapacitet så sættes i bero, mens produktionen i hovedvirksomheden, der som regel har en høj andel af faglærte arbejdere, opretholdes. Som *Gerlach/Liepmann* (1972) har vist tjener beskæftigelsestilpasningerne i periferien altså til at mindske svingningerne i beskæftigelsen i centrene (smlgn. *Müller m.fl.*, 1978). Og de store koncerner anvender samme strategi overfor deres underleverandører: I stagnationsfaser overtager de eventuelt selv de produktionsopgaver, der tidligere blev overladt til underleverandørerne. Virkningerne på arbejdsmarkedet er de samme.⁷⁷ Selvom vi allerede her har vigtige antydninger af en spaltning af de beskæftigede i en *kerne-* og en *randarbejdsstyrke*, så bliver denne spaltning dog endnu tydeligere, når de virksomhedsinterne delarbejdsmarkeder undersøges hver for sig. Her viser det sig nemlig, at virksomhederne efter de første iøjnefaldende masseafskedigelser i 1975 gik over til at omfordele byrderne ved generelle personaleindskrænkninger på en konfliktminimerende måde indenfor virksomheden ved hjælp af en *fleksibilisering af personaleplanlægningen*. Som *Hildebrandt* (1977), *Dohse m.fl.* (1979), *Dombois* (1976) og *Offe m.fl.* (1977) viser, bliver arbejderne på de højere kvalifikationstrin ikke afskediget i første omgang pga hamstringen af kvalificerede arbejdskraft og pga konfliktminimeringen ved virksomhedsinterne rationaliseringer og omstillinger, men derimod flyttet ned på arbejdspladser med lavere kvalifikationsprofiler.

De, der afskediges, er dermed som regel de konflikt- og præstations-svage indehavere af arbejdspladserne med lav kvalifikationsprofil. Afskedigelserne rammer således især de grupper af *ufaglærte* og *tillærte*, der har en høj andel af udlændinge og kvinder og en lav faglig organisationsgrad, eller mao. netop de grupper, jeg tidligere betegnede som underprivilegerede arbejdergrupper. Midaldrende, mandlige, faglærte, tyske arbejdere med en høj faglig organisationsgrad er derimod prototypen på dem, der forbliver

7. Med det »sekundære fagarbejde« i vedligeholdelsessektoren som eksempel tydeliggør *Asendorf-Krings* (1979, s. 10) denne form for regional spaltning, der korrelerer med spaltningen af arbejdergrupperne: »Indenfor den undersøgte del af det storindustrielle vedligeholdelsesområde baserer strategien for opretholdelsen og udvidelsen af fagarbejderkvalifikationerne sig bl.a. på, at de standardiserbare, rutinerbare og givne arbejdsfunktioner bliver flyttet ud af virksomhederne (...) Man må formode, at denne arbejdsdeling mellem virksomhederne indebærer en flytning af problematikken med vertikalt differentierede eller polariserede arbejdsstrukturer og dermed også af problematikken med dequalificering af arbejdskraften.«

i virksomheden. Andre typer af foranstaltninger, der fører til samme form for eksternalisering af krisens tryk er *ansættelsesstop*, som forhindrer de unge ansøgere i overhovedet at blive en del af arbejdsstyrken, *affindelsesbetalinger*, som især benyttes mod de præstations- og konfliktsvage dele af de underste arbejderlag og *førtidspensioneringstiltag*, der bebyrder aldersrenteforsikringen med eksternaliseringens omkostninger.

Denne form for *eksternalisering* eller *omflytning af krisens byrder støttes ofte af interesserepræsentationen på virksomheden, der som regel domineres af faglærte arbejdere (smlgn. Müller m.fl., 1978)*. Mhp. konfliktminimeringen inddrager virksomhederne bevidst bedriftsrådene i afskedigelses- og selektionsprocessen på et tidligt tidspunkt: bedriftrådene bringes - især ved afskedigelser der foregår via »frivillige fratrædelskontrakter« - informelt endog i situationer, hvor de selv medvirker til udvælgelsen af de, der skal afskediges, og de handler helt i ledelsens ånd, når de skåner kernen af de faglærte eller af fagforeningsmedlemmerne (smlgn. Hildebrandt, 1977; Dombos, 1979; Dohse m.fl. 1979).

De her kort opridsede former for tiltag, hvorigennem krisens tryk differentieres på delarbejdsmarkederne er imidlertid overhovedet en vigtig bestanddel af den *samfundsmæssige krisebearbejdelse*. Thi når arbejderne under den økonomiske prosperitet kunne konkurrere med succes som *enkeltindivider*, så må de nu også som *enkeltindivider* bearbejde krisens tryk. Mao. udskilles der nu sådanne differentieringer på branche- og enkeltvirksomhedsplanet, som gør det muligt for kapitalen at spille de enkelte fraktioner ud mod hinanden.

4. Traditionel fagforeningspolitik under forandrede rammebetingelser efter krisen i 1975: En »amerikanisering« af de tyske fagforeninger?

I forhold til de tidligere nævnte stabilitetsbetingelser, der var grundlaget for de tyske fagforeningers stærke stilling på arbejdsmarkedet i 50'erne og 60'erne, så bliver det klart, at den tidligere styrke med krisen, massearbejdsløsheden og segmenteringen af arbejdsmarkedene siden 1974/75 er blevet forvandlet til *svaghed*:

- a) Stigninger i *produktiviteten* og i kapitalens *rentabilitet* (bl.a. gennem anvendelse af nye teknologier) er nu ikke mere ensbetydende med sikre arbejdspladser og et stort spillerum for fordeling, men er tværtimod knyttet til *tab af arbejdspladser*. Det er ikke mere sådan at »udbyttet af idag« gennem nyinvesteringer skaber »arbejdspladserne

af i morgen«, idet det nu anvendes til rationaliseringsinvesteringer, som snarere afskaffer dem. At indkomstforventningerne er orienteret efter udbyttet fører til, at de ansatte af angst for afskedigelser giver afkald på lønstigninger eller sågar finder sig i reallønsfald og uden indsigelse accepterer, at kapitalerne tager tidligere indrømmelser overfor fagforeningerne tilbage (f.eks. på arbejdsmiljøområdet).

- b) *Overudbuddet* af arbejdskraftsvaren får nu den indbyrdes konkurrence mellem arbejderne til at bryde ud og med udviklingen af segmenterede arbejdsmarkeder tydeliggøres fraktionelle forskelle mellem arbejdergrupperne, som kapitalerne udnytter.
- c) Kapitalen vender nu *retsliggørelsen* af delområder af de sociale forhold offensivt mod fagforeningerne og de ansatte (noget der allerede viste sig i forskellen mellem forholdsreglerne overfor de spontant strejkende i 1969 og ditto i 1973, hvor man påbegyndte en praksis med at udelukke folk); samtidig er retsliggørelsen med til at hindre, at der sker en kollektiv bearbejdelse af kriseerfaringerne: »Virksomhedsledelse, bedriftsråd, arbejdsret, forligsinstitution, arbejdsformidling, og socialforvaltning sønderlemmer den totale sammenhæng i afskedigelsesprocessen, splitter den tidsmæssigt og institutionelt og ødelægger således det overblik og den evne til at handle, som jo er forudsætningen for, at de afskedigede aktivt kan gå igang med at overvinde deres problemer« (*Hildebrandt 1977*).
- d) Ifølge mine overvejelser viser det sig, at det også kun er i perioder med økonomisk prosperitet, at *systemet med »den dobbelte interessepræsentation«* som i *Streeck's tese (1979)* er funktionelt for enhedsfagbevægelsen.

I de små og mellemstore virksomheder er det under krisen sådan, at det snarere er angsten for arbejdsgiveren end bindingen til fagforeningen, der præger de fagligt organiserede medlemmer i bedriftsrådene (smlgn. *Katthoff, 1979*). I de store virksomheder får bedriftsrådene netop gennem deres involvering i virksomhedernes personaleplanlægning snarere en splittende end en forenende funktion.

- e) At den 5. stabilitetsbetingelse, jeg nævnte, nemlig en statslig politik for at opnå fuld beskæftigelse, er faldet bort, var forudsætningen for min fremstilling af forandringerne under krisen. For mit tema her er det alligevel vigtigt, at den *kvalitative forandring i den økonomiske politik* betragtes nærmere. To politikkonceptioner med forskellige

bærere i statsapparatet og med støtte fra forskellige samfundsgrupper indenfor regeringen, krydser for tiden hinanden.

1) En overvejende *socialdemokratisk statsinterventionistisk* politik-konception, der er blevet projekteret som en »modernisering af samfundsøkonomien« af tidligere forskningsminister *Volker Hauff* og *Fritz W. Scharpf* (1975). Ifølge denne konception skal den statslige strukturpolitik aktivt understøtte den økonomiske strukturforandring gennem teknologifremmende foranstaltninger og subventionering. Det betyder imidlertid, at innovationsprocesserne i de eksportstærke vækstindustrier skal fremmes, mens opretholdelsessubventioneringen af de struktursvage brancher bevidst skal afkortes eller indstilles. I sidste instans drejer det sig altså om en statslige anticipering af den økonomiske krites »rensende« virkninger med henblik på at skaffe den tyske industri konkurrencefordele på verdensmarkedet. Opretholdelsessubventioner er imidlertid altid *arbejdsbevarende* og innovationsprocesser i situationer med stagnerende markeder er altid *arbejdspladstilintetgørende*. Ideen er derfor, at fagforeningerne indenfor rammerne af en »koncertierte aktion« på branche- eller koncernplanet indbygges i kapitalernes konkurrencestrategier og pålægges den svære opgave med at formidle denne politik overfor de lønmodtagere, der rammes. Denne strategi virker således ikke på »makroplanet« ligesom globalstyringen, men derimod på »meso-« eller »mikroplanet« - altså på branche- og koncernplanet. Da ideen er at styrke vækstbrancherne på de struktursvage branchers bekostning bliver de forskellige enkeltfagforeninger nødvendigvis spillet ud mod hinanden. Hertil kommer, at disse vækstbrancher (kemi-, elektronik-, bil-, databearbejdnings-, kunststofforarbejdnings- og maskinindustrien) i det store hele er brancher med en høj andel af *faglærte* arbejdere, hvis kvalifikationer iflg. politikkonceptionen bevidst skal udnyttes som konkurrencefordel på verdensmarkedet og hvis høje lønninger skal opretholdes som legitimeringspotentiale. Hvad vi har at gøre med her er således også en *eksternaliseringsstrategi*, idet den sigter mod at eksportere arbejdsløshed til andre lande.

2) Den anden økonomiske politikkonception, som især fremføres af økonomiminister *Lambsdorff* (FDP) og Det Økonomiske Råd, vil gennemsætte den strukturelle renselse udelukkende via en frisættelse af *markedskræfterne* gennem en statslig *nedskæringspolitik*. Og denne politik, der altså består i en begrænsning af de sociale udgifter og en

omlægning af statsbudgettet fra »konsumudgifter« til »investeringsudgifter«, har entydigt fået overtaget med budgetvedtagelsen i begyndelsen af april 1981. Ikke staten, men udelukkende markedet, skal iflg. konceptionen afgøre, hvilke teknologiske innovationer der giver konkurrencefordel på verdensmarkedet. Fremfor alt skal markedsforholdene tvinge arbejdsgiverne og fagforeningerne til at forholde sig på en »markedsadækvat« måde. Hvad en »markedsadækvat« lønpolitik fra fagforeningernes side vil sige i en situation, hvor arbejdsløshedstallet på ny har overskredet milliongrænsen, behøver jeg ikke at uddybe her. Man bør imidlertid mærke sig, at den påståede lønnivelleringspolitik fra fagforeningernes side er hovedangrebspunkt for de monetaristiske og udbudside-orienterede økonomer (herom se *Semmler*, 1980), der har leveret den økonomiske teori bag denne politikkonception. At det netop er de underste arbejderlag, der leverer de såkaldte problemgrupper blandt de arbejdsløse, er for denne teori blot et bevis på, at disse grupper kræver for høj en løn for »grænseproduktet af deres arbejde«. Udelukkende en *yderligere differentiering af lønninger nedadtil* skulle således på mellemlangt sigt kunne opløse den del af disse gruppers arbejdsløshed, der overstiger den »naturlige arbejdsløshedsprocent«. Stillet overfor denne udvikling har fagforeningerne foreløbig ikke reageret på anden måde end man måtte forvente efter 20 års økonomisk fremgang: de har satset på at genfrebringe de *økonomiske* forudsætninger for deres hidtidige politik: I første omgang gennem den statslige finans- og erhvervs politik, dernæst konfronteret med en tilbageholdende statslig politik, krise og vedvarende arbejdsløshed gennem en defensiv lønpolitik, der afstod fra krav om nivelleringer og som næsten helt undlod at tematisere arbejdsbetingelserne. Især på branche- og koncernniveauet er fagforeningerne i stor udstrækning prisgivet kapitalernes konkurrencestrategier. Frygten for tab af arbejdspladser bevirker også, at de ansattes modstand mod rationaliseringsinvesteringer og arbejdsintensivering er relativt ringe, idet de tror, at afværgelsen af truslen mod arbejdspladserne går over en stigning i enkeltkapitalernes konkurrenceevne. Fagforeningernes tolkninger af krisen som en følge af oliekrise, dårlig ledelse og manglende innovationsvilje fra arbejdsgivernes side bidrager mest af alt til en yderligere binding til *produktivetsorienterede koncernstrategier*, og ligesådan med fagforeningernes medvirken ved *statsligt* formidlede *struktursaneringer* (f.eks. i Saarland, smlgn. *Esser* m.fl. 1978) og deres

deltagelse i de *teknologipolitiske konsultationer*, der åbenbart er en forløber for den »koncertierte aktion« (smlgn. *Esser*, 1980).

Det jeg har forsøgt at fremstille er, at denne politik, der baserer sig på de forhåndenværende strukturer i arbejdsmarkedet og den faglige organisering, resulterer i, at *kernen* af industrifagforeningernes medlemmer, nemlig de faglærte arbejdere, beskyttes, mens de nedre arbejderlag (ufaglærte, tillærte, kvinder og udlændinge), hvis organisationsgrad også i 70'erne har været lav, trænges ud i randarbejdsstyrken eller i arbejdsløsheden.

Interessevaretagelsespolitikken såvel på virksomheds- som på fagforeningsplanet er nemlig stadig grundlæggende præget af de *faglærte arbejdere*. Såvel ved differentieringen af lønningerne og arbejdsbetingelserne som ved fordelingen af krisens byrder, hvad enten denne foregår virksomhedsinternt eller mellem virksomhederne, er det pga af de forhåndenværende faglige og arbejdsmarkedsmæssige strukturer, arbejdsgivernes personalepolitik og endelig den virksomhedsinterne interessevaretagelsespolitik overvejende den kvalificerede stamarbejders interesser, der sætter sig igennem. Nogen anden form for interessevaretagelse synes - i betragtning af fagforeningernes selvforståelse - næppe heller tænkelig, thi en sådan politik måtte jo sætte spørgsmålstegn ved den afgørende årsag til arbejdsmarkedernes spaltning, nemlig kapitalernes rentabilitetskalkuler.⁸

Fagforeningernes varettagelse af de »marginaliseredes« interesser indskrænker sig derfor til appeller til de statslige instanser om forceret udgiftspolitik.

Fagforeningernes relative succes under og efter krisen i 1975 er snarere en bekræftelse end en gendrivelse af disse teser. Når DGB f.eks. henviser til, at det trods krise og massearbejdsløshed er lykket at opretholde real-lønniveauet for de beskæftigede, kan de vel næppe hævde, at dette resultat skyldes deres egen magtudfoldelse. Langt snarere er det sådan, at fagforeningerne pga »skodderne« mellem delarbejdsmarkederne og marginaliseringen

8. »Den grænse som fagforeningernes hidtil succesfulde interessevaretagelse støder på under de forandrede økonomiske betingelser i krisen, udgøres af virksomhedernes privatøkonomiske autonomi, og den dermed forbundne, næsten uindskrænkede magt til at disponere over arbejdspladsernes antal og struktur og dermed til at disponere over mennesker« (*Projektgruppe i WSI*, 1977, s. 468). Dette arbejde viser, at det - allerede i 1977 - »i betragtning af arbejdsgivernes udbyggede afsolidariseringsstrategi er mere nødvendigt end nogensinde, at interesserepræsentanterne orienterer deres handlinger efter solidariteten mellem arbejdstagerne på tværs af virksomhederne, og at de hertil (behøver) en forstærket støtte fra fagorganisationen« (Ibid s. 469).

af store dele af de arbejdsløse, har kunnet udnytte den *relative* knaphed på arbejdskraften på arbejdsmarkedet på en »markedsadækvat« måde. Meningen er ikke at undervurdere den svære situation for fagforeningerne og forklejning af deres anstrengelser for at afværge krisens følger for de beskæftigede. Det må imidlertid konstateres, at denne succes på forhånd var givet gennem vilkårene på arbejdsmarkedet og ikke kan føres tilbage til fagforeningernes udvikling af en kollektiv konfliktovervindelsesstrategi. *Fraværet af en kollektiv krisetolkning og konfliktovervindelsesstrategi* er skæbnesvangert, fordi bearbejdelsen af krisen dermed overlades til individerne og interesserepræsentanterne på *enkeltvirksomhedsplanet*. På baggrund af undersøgelser af flere nedlæggelser fastslår *Rainer Dombois*, at fagforeningsinstanser uden for enkeltvirksomhederne til nød har indflydelse i begyndelsen af konflikterne: »Den virksomhedsoverskridende fagorganisationssammenhæng formidler intet forklarings- eller tolkningsmønster, der blotlægger den systematiske sammenhæng mellem krisefænomenerne og det omfang, hvori krisen rammer lønmodtagerne og generer deres interesser. Ydermere bliver nødvendigheden af at tilintetgøre arbejdspladser for at sikre rentabilitet, markedspositioner og resterende arbejdspladser ikke bestridt« (1979). Hvis sådanne kollektive handlingsperspektiver ikke udvikles, så bliver tendenserne til varetagelse af fraktionsinteresser - eller mao. til en »amerikanisering« af de tyske fagforeninger - af strukturelle grunde dominerende - og dette ikke pga af *bevidst handling*, men tværtimod pga *manglende handling*.

Fraværet af en fagforeningspolitik, der støtter arbejdernes beredvillighed til solidaritet, er her af afgørende betydning. Fagforeningspolitikken burde udvikle denne beredvillighed, hvis den - hvad *Michael Schumann* har påvist i et essay om arbejderbevidsthed - vil hjælpe med at forhindre en *individuel afmagt* og perspektivløshed hos arbejderne og dermed en større modtagelighed overfor konservative eller reaktionære positioner (smlgn. *Schumann*, 1979).

Det problem med et solidarisk forsvar for alle lønafhængiges interesser via fagforeningerne, som vi her har betragtet ud fra strukturerne på arbejdsmarkedet, industribrancherne, den statslige erhvervs politik og den fagforeningsmæssige interessevaretagelsespolitik, forværres imidlertid af endnu en årsag. *Heinze* m.fl. (1981) henviser til brudlinier indenfor de lønafhængiges arbejds- og levevilkår, idet de betoner fraværet af en arbejderkultur, der kunne bære en solidarisk kollektiv tolkning af situationen. Problemet består således i »en accentuering af de økonomiske og »moralske« brudlinier indenfor arbejderklassen i situationer med økonomisk krise og tendenser til

kulturelle forandringer, altså en tiltagende differentiering såvel af arbejdstagernes objektive situation som af deres subjektive oplevelse og tydning af denne« (Heinze m.fl. 1981, s. 6). Jeg skal lade det stå hen, om man alene kan tale om en »tiltagende differentiering« i den objektive situation (smlgn. det flg.). Det er imidlertid sikkert rigtigt at betone, at de *subjektivt* forskelligartede oplevelser hhv. tendensen til at disse udvikler sig bort fra hinanden, udgør et problem for en forenende, »identitetsdannende« politik fra fagforeningernes side. Et problem, der endog forstærkes af den økologiske dynamik, idet den enkeltes erhvervs- og levevilkårsinteresser kan være modstridende (smlgn. Heinze m.fl., 1981, s. 26).

5. Indgår fagforeningerne i en »korporativistisk blok« med kapital og stat?

-Nogle modsatrettede tendenser.

På baggrund af den ovenfor skildrede situation fremsætter *Esser* (1980) sine stramt formulerede teser om deling af de beskæftigede i »kerne-« og »randarbejdsstyrke«, og om at fagforeningerne indgår i en »*korporativistisk blokdannelse*« for at varetage interesserne for de fraktioner af arbejderklassen, der indgår i »kerne«arbejdsstyrken. Heroverfor må man efter min mening imidlertid betone de *modsatrettede tendenser* i arbejderklassen og i fagforeningerne.

Først og fremmest må det fremhæves, at den her konstaterede udvikling er et produkt af, at opsplittningen af arbejdergrupperne ikke i første række er et resultat af fagforeningsmæssig handlen, men derimod af forandrede arbejdsmarkedsstrukturer m.m. Argumentet om en »blokdannelse« insinuerer imidlertid, at der skulle være tale om en målrettet strategi fra fagforeningernes side.⁹

Det følgende sigter dog ikke mod at give en vurdering af fagforeningernes bevidsthed om problemet med splittelsesprocesserne i arbejderklassen og

9. *Esser* henviser i denne sammenhæng med rette til det af ham sammen med *Fach* og *Väth* gennemførte studie af kriseovervindelsen i den saarlandske stålindustri (*Esser* m.fl. 1978). Efter min opfattelse kan de »krisekarteller«, der dannes ad hoc i den nuværende krise imidlertid ikke uden videre forlænges som »strategi« for fagforeningerne i fremtiden. Ikke mindst fordi man jo ikke kan sige om kapitalrepræsentanterne i en fremtidig for kapitalen gunstig arbejdsmarkedsituation overhovedet vil indgå i sådanne krisekarteller. *Leggewie* (1979) påpeger iøvrigt, at de klassekamporienterede franske fagforeninger på ingen måde opnåede nogle kvalitativt anderledes resultater i Longwry: »I stedet for kollektive strategier er det også her - efter en anderledes begyndelse - individualiserende bekæmpelse af krisens virkninger, segmentering i arbejdende og arbejdsløse og velfærdsstatistlig sikring, der gør sig gældende ...« (1979, s. 35)

fagforeningernes modtræk¹⁰ heroverfor eller af problemerne der er forbundet med at »falde tilbage på egne kræfter« i overenskomststopgørerne. Snarere vil jeg beskæftige mig med nogle af de tendenser, der modvirker splittelsen. Thi den »kerne« af arbejderklassen (bl.a. faglærte), der repræsenteres af fagforeningerne, er selv truet af kapitalens konkurrencestrategier. Således strækker en *bred »grå-zone« af delvist kriseramte* (omgrupperingerne er for det meste en forløber for afskedigelser) og af *potentielt truede* (teknologisk innovation) sig langt ind i kernearbejdsstyrken. Netop fordi enigheden mellem »kerne«-medlemmerne, fagforeningerne og kapitalen væsentligst er økonomisk formidlet, er den også skrøbelig. Hertil nogle afsluttende teser:

1. Efter at lønniveauet i stort omfang er blevet udlignet i de vigtigste industrinationer, får det *teknologiske* niveau central betydning i verdensmarkedskonkurrencen. I den forbindelse har indførelsen af mikroelektronikken og den nyere kommunikations- og informationsteknologi hidtil kun demonstreret nogle få af de muligheder, der ligger i automatiseringspotentialet i 80'erne. Strategiske ansatzpunkter for disse innovationer er
 - a) det høje *lønomkostningsniveau*, der knytter sig til de kvalificerede arbejdsfunktioner og
 - b) den hidtidige afhængighed af faglært arbejdskraft i dele af arbejdsprocessen.

Betegnende for den NC-teknologi, der er indført i produktionsmiddelindustrien, og hvis kvantitative betydning er tiltagende, er dens høje anvendelsesfleksibilitet, når den bliver forbundet med minicomputere. Det betyder, at denne teknologi kan anvendes til enkeltstyks- og småserieproduktion, hvilket giver den tyske maskinindustri store *rationaliseringsmuligheder*, som vil kunne koste op mod 50% af de faglærte maskinarbejdere deres arbejdspladser (smlgn. *Hildebrandt 1977*)¹¹. Ved anvendelsen af

10. Fagpolitiske svar i form af programatiske erklæringer (f.eks. *H. O. Vettors* erklæring om »Enheden i mangfoldigheden«, 1981, s. 67) såvel som udformningen af specielle »redegørelser« (der, som *Heinze* m.fl. påtaler, kun forholder sig til de faktiske problemer på en »petitesseagtig« og bureaukratisk måde) er visselig ikke tilstrækkeligt i betragtning af problemets omfang.
11. Modeksempler til de her fremførte teser findes indenfor det »sekundære fagarbejdes« område eller vedligeholdelsesområdet. Som *Asendorf-Krings* påpeger har »ikketayloristiske« rationaliseringstiltag her medført en ensliggørelse på fagarbejderniveau i de store virksomheder. For det første hænger denne imidlertid sammen med en generel personalereduktion og for det andet udvikler der sig indenfor rammerne af det såkaldte »forebyggende vedligeholdelsesarbejde« hurtigt en arbejdsdeling mellem få højt kvalificerede fagarbejdere med stor dispositionsfrihed og mange mindre kvalificerede arbejdere med standardiserede vedligeholdelsesfunktioner (*Asendorf-Krings*, 1979, s. 95ff).

denne teknologi bliver de tilbageværende faglærte grupper - som *Harley Shaiken* (1980) viser - derudover også de kvalificeret, og deres arbejde bliver delt op på et mindre antal programmør- og vedligeholdelsesarbejdere og mange maskinbetjenere (og dermed altså mere *uensartet*). Idet styringselementerne muliggør en central kontrol med arbejdet fra den tekniske ledelses side, *indsnævrer* de det *spillerum*, som er tilbage til *disposition* for maskinarbejderen, på samme måde som taylorismen i samlebåndsproduktionen. Dermed falder imidlertid væsentlige kriterier for de faglærte arbejders identifikation med deres arbejdsindhold bort.

2. Indtil nu er det kun i trykkeri- og metalindustrien, der blevet gjort eksempelvis modstand mod disse tendenser til de kvalificering af »kerne-arbejdsstyrken« (DRUPA-strejken om hviletidsoverenskomsten og IG-Metal strejkerne om sikkerhedsoverenskomsten i NB/NW og om arbejdstidsforkortelsen i NRW). I disse afværgestrejker blev det imidlertid tydeligt, at fagforeningsmæssig modstand først var mulig, når kernen af faglærte så deres relativt privilegerede stilling i virksomheden truet. Her viste et af de grundlæggende problemer for strategier, der søger at forene de forskellige arbejdergrupper sig: De faglærte oplevede *nivellerings-tendenserne* som *depraverende*. Det specifikke ved disse kampe var på den ene side deres mangel på udgangspunkter, der muliggjorde forening med andre arbejderfraktioner. Det var udelukkende strejken om arbejdstidsforkortelsen som kunne frembyde et enhedsperspektiv, men IG-Metall indsnævrede den fra begyndelse af til at være et svar på de særlige problemer i stålindustrien.
3. Dele af randarbejdsstyrken - altså de underste, ukvalificerede arbejdergrupper - synes *ikke* at stå så *ligegyldige* overfor fagforeningerne, som det var tilfældet under den økonomiske prosperitet. De underste arbejdergrupper var jo ikke mindst så svære at organisere, fordi det ikke var tvingende nødvendigt med en sådan organisering pga arbejdsmarkedsforholdene, og fordi de ofte på grund af deres herkomst som proletariserede bønder, landarbejdere, husmødre og udlændinge fra agrarprægede udviklingsområder var fjendtligt stemt over for fagforeningerne. Efter en længerevarende beskæftigelse i den industrielle produktion og efter, at de har oplevet problemernes voksende tryk, synes disse skranker ikke mere at gøre sig gældende for dele af disse arbejdsgruppers vedkommende, thi disse gruppers *organisierungsgrad* (især kvindernes) er *steget* i den sidste tid. De »oppositionelle listers« relative succes ved bedrifts-

rådsvalgene viser også en stigende fagforeningsmæssig orientering - også selv om fagforeningerne netop udleder det modsatte heraf - kun synes fagforeningerne utilstrækkeligt åbne overfor denne fagforeningsmæssige interesse hos de underste arbejderlag.

4. Vi må idet mindste konstatere, at en fagforeningspolitik som repræsenterer såvel de faglærte som de ufaglærte og tillærte arbejderes interesser under økonomiske krisebetingelser ikke blot er mulig, men også er nødvendig; for alene en sådan kan tilvejebringe et kollektivt konfliktovervindelsesmønster. De tidligere så resultatrige *individuelle løsningsstrategier* er - som *Mickler* betoner - nemlig heller *ikke længere mulige* for de faglærte arbejdere i den nuværende økonomiske situation.

Og som vi har påvist ovenfor skaber rationaliseringen under indskrænkede beskæftigelsespolitiske betingelser situationer på virksomhederne, hvor arbejderne rammes som kollektiv, og hvor derfor den faglærte, såvel som den ukvalificerede arbejdskraft udsættes for en forværring af arbejdsbetingelserne, der ikke levner individuelle udveje, (*Mickler* 1981, s. 6). Udover det blotte forsvar for de faglærtes privilegier måtte en sådan politik, ifølge *Mickler* »sætte kvalifikationsorienterede krav om sikring af det komplekse arbejde og forbedring af det restriktive arbejde i centrum.« (Ibid.)

En sådan ensliggørende strategi overfor de virksomhedsinterne arbejdsbetingelser kunne fremskyndes gennem en udligning af de virksomhedseksterne problematiske forhold for alle arbejdere:

5. For verdensmarkedskonkurrencen tvinger kapitalen til en hårdere kurs overfor fagforeningerne: Praksis med lock-out, »Tabukatalog« (sortlisting), de kompromisløse holdninger i de seneste strejker og i den aktuelt (1981) igangværende overenskomstrunde. Udnyttelsen af den på grund af arbejdsmarkedssituationen stærkere stilling overfor fagforeningerne kunne her bl.a. fremtvinge en »*udefra kommende ensliggørelse*«, for så vidt som der her bliver udviklet frontstillinger mod *alle* arbejdergrupper.

En udvidelse af de faktisk arbejdsløse og arbejdsløshedstruede og den generelle dyrtid ligesom udsigtsløse regionale situationer (som i Ruhrområdet, Kalletal) kan være mulige udgangspunkter for en fælles modstand.

6. En voksende *differentiering* af lønarbejdernes arbejds- og levevilkår kan altså sagtens foregå samtidig med en *udligning* indenfor bestemte områder. At understøtte disse udligningstendenser er derfor en af den faglige politiks vigtige opgaver.

De objektive vanskeligheder for en sådan politik ligger ligefor: Thi de subjektive opfattelser af situationen behøver ikke »nødvendigvis« at modsvare den »objektive tendens«, sådan at de er sammenfaldende, men kan tværtimod være i diamentral *modsatning* til denne (f.eks. når faglærte arbejdere oplever nivellerings-tendenser som depraverende). Alternativet til en sådan politik, der arbejder på at forene, er imidlertid en »redde sig hvem, der kan« reaktion fra de enkelte lønarbejderes side - så at sige en senere triumf for den neoliberale ideologi og økonomiske politik (smlgn. *Heinze* m.fl. 1981, s. 8). Fagforeningernes politik overfor truslen mod deres eksistens fra de aktuelle splittelseskræfter af subjektiv og objektiv karakter må overskride den blot og bart økonomiske interessevaretagelse. Eksempler på en sådan faglig politik i Italien giver *Bruno Trentins* teser (*Trentin*, 1978) og på en i forhold til økologi- og oprustningsproblematikken endnu videregående ansats til en »produktorientering« giver *Mike Cooley* fra Storbritanien (smlgn. »Round-table« i PROKLA nr. 39, 1980).

Og en sådan politik måtte ubetinget intensivere den internationale solidaritet med fagforeningerne i andre lande, hvis løsningen af problemerne i ens eget land ikke skal foregå på beskotning af situationen for arbejderne i andre lande (smlgn. *Esser* m.fl. 1980). Om denne politik imidlertid på kort sigt kan integrere de personer, der er rutchet ud i langvarig arbejdsløshed, eller opfange de unge, der overhovedet ikke optræder på arbejdsmarkedet, med nye kulturelle sammenhænge, forekommer mig tvivlsomt.

7. Den omtalte konfliktstrategi for kapitalen, som økonomiminister Lampsdorff åbenbart også siger god for, kunne imidlertid også resultere i en helt anderledes form for »amerikanisering« af fagforeningerne: Gennem bortrationalisering af de faglærte arbejdere, »sunde reduktioner« af hele brancher, ødelæggelse af hele regioner og gennem kapitalflytninger (i USA til det »fagforeningsfrie« miljø i sydstaterne), kan fagforeningerne svækkes i en sådan grad, at deres *samarbejde* ikke mere udbedes og deres *konfliktstrategi* bliver af den grund ligegyldig. »Big labour - It's a big Myth« (Stærke fagforbund - en myte!), det er i hvertfald, hvad der hævdes i New York Times' oversigtsartikel af 18.10.1979 om de amerikanske fagforeninger (*Glyde*, 1979).

Litteratur

- Altwater m.fl. 1980: Elmar Altwater, Jürgen Hoffman, Willi Semmler, Vom Wirtschaftswunder zur Wirtschaftskrise, Berlin 1980.
- v. Alemann/Heinze 1979: Ulrich von Alemann, Rolf G. Heinze (udg.), Verbände und Staat, Opladen 1979.
- Asendorf-Krings 1979: Inge Asendorf-Krings, Facharbeiter und Rationalisierung, Ffm 1979.
- Baethge/Schumann 1975: Martin Baethge, Michael Schumann, Legitimation und Staatsillusion im Bewusstsein der Arbeiter, in: Martin Osterlaand (udg.), Arbeitssituation, Lebenslage und Konfliktpotential, Ffm/Köln 1975.
- Baisch 1980: Helmut Baisch, Segmentierung am Arbeitsmarkt - eine Restriktion keynesianischer Beschäftigungspolitik? in: Baisch m.fl., Alternative Wirtschaftspolitik 2, Argument Sonderband 52, Berlin 1980.
- Bergmann m.fl. 1975: Joachim Bergmann, Otto Jacobi, Walter Müller-Jentsch, Gewerkschaften in der Bundesrepublik, Ffm/Köln 1975.
- Bergmann 1979: Joachim Bergmann (udg.), Beiträge zur Soziologie der Gewerkschaften, Ffm 1979.
- Bolle 1976: Michael Bolle (udg.), Arbeitsmarkttheorie unter Arbeitsmarktpolitik, Opladen 1976.
- Deppe 1979: Frank Deppe, Autonomie und Integration, Marburg 1979
- Dohse m.fl. 1979: Knuth Dohse unter Mitarbeit von Ulrich Jürgens und Harald Russig, Bestandsschutz durch Seniorität, IIVG Papers, WZB Berlin 1979
- Dombois 1976: Rainer Dombois, Massenentlassungen bei VW, Individualisierung der Krise, in: Leviathan Nr. 4/1976
- Dombois 1979: Stamarbeiter und Krisenbetroffenheit, in: PROKLA Nr. 36/1979
- Eckart m.fl. 1975: Christel Eckart, Richard Herding, Ursula Jaerisch, Klaus Japp, Berndt Kirchlechner, Arbeiterbewusstsein, Klassenzusammensetzung und ökonomische Entwicklung, in: Gesellschaft Nr. 4/1975
- Esser m.fl. 1978: Josef Esser, Wolfgang Fach, Werner Väth, Strukturelle Arbeitslosigkeit und politisches Konfliktpotential - Die Krise der saarländischen Stahlindustrie, in: PROKLA nr. 31/1978
- Esser m.fl. 1980: Josef Esser, Wolfgang Fach, Georg Simonis, Grenzprobleme des 'Modell Deutschland', in: PROKLA Nr. 40/1980
- Esser 1980: Josef Esser, Gewerkschaften in der Krise, Die Anpassung der deutschen Gewerkschaften an neue Weltmarktbedingungen, Habilitationsschrift, eingereicht an der Universität Konstanz Nov. 1980
- Gerlach/Liepmann 1972: Knut Gerlach, P. Liepmann, Konjunkturelle Aspekte der Industrialisierung peripherer Regionen - dargestellt am Beispiel des oberbayerischen Reg. Bez. Oberpfalz, her citeret efter Müller m.fl., 1978
- Glyde 1979: Gerald P. Glyde, »Big Labour« - It's a big Myth, Unions have less power than many people believe, in: The New York Times, Oct. 18. 1979.
- Hagelstange 1979: Thomas Hagelstange, Die Entwicklung der Mitgliederzahlen der DGB-Gewerkschaften 1950 -1978, in: Gewerkschaftliche Monatshefte Nr. 11/1979
- Hauff/Scharpf 1975: Volker Hauff, Fritz W. Scharpf; Modernisierung der Volkswirtschaft, Köln 1975
- Herding/Sabel 1979: Richard Herding, Charles Sabel, »Business unions« in den USA. Eine Verteidigung gegen ihre falschen Feinde, in: Bergmann (udg.), Soziologie der Gewerkschaften, a.a.O.
- Hildebrandt 1977: Eckart Hildebrandt, Die Entwicklung der Beschäftigtenstruktur und der Arbeitslosigkeit in der Bundesrepublik, in: PROKLA Nr. 19//20/21/1975
- Hildebrandt 1977: Eckart Hildebrandt, Feuern ohne zu Heuern, Betriebs- und Personalpolitik in der Krise, in: PROKLA Nr. 26/1977

Hildebrandt 1979: Eckart Hildebrandt, Ökonomische, Technologische und betriebliche Determinanten von Abgruppierungen am Beispiel der Einführung der NC Technik im Maschinenbau (Entwurf) o.O., 1979 (Hektogr. Manuskript)

Heinze m.fl. 1980: Rolf G. Heinze, Karl Hinrichs, Claus Offe, Thomas Olk, Sind die Gewerkschaften für »alle« da? in: Otto Jacobi, Eberhard Schmudt, Walter Müller-Jentsch (Udg.), Moderne Zeiten - alte Rezepte, Kritisches Gewerkschaftsjahrbuch 1980/81, Berlin 1980

Heinze m.fl. 1981: Rolf G. Heinze, Karl Hinrichs, Claus Offe, Thomas Olk, Interessendifferenzierung und Gewerkschaftseinheit - Bruchlinien innerhalb der Arbeiterklasse als Herausforderung für gewerkschaftliche Politik, Bielefeld 1981 (Hekt. Manuskript)

Humml 1980: Klaus Humml, Einkommenssituation, Lohnstruktur und Lohnpolitik in der chemischen Industrie, in: WSI-Mitteilungen Nr. 2/1980

Kastendiek 1980: Hans Kastendiek, Neokorporatismus? Thesen und Analyse-Konzepte, in: PROKLA Nr. 38/1980

Kleinknecht 1979: Alfred Kleinknecht, Basisinnovationen und Wachstumsindustrien: das Beispiel der westdeutschen Wirtschaft, in: IIM-Papers WZB Berlin 1979

Kotthoff 1979: Hermann Kotthoff, Zum Verhältnis von Betriebsrat und Gewerkschaft. Ergebnisse einer empirischen Untersuchung, in: Joachim Bergmann (Udg.), Soziologie der Gewerkschaften, a.a.O.

Leggewie 1979: Claus Leggewie, Leben und Arbeiten der Region, in: PROKLA Nr. 37/1979.

Leminsky/Otto 1974: Gerhard Leminsky, Bernd Otto (Udg.), Politik und Programmatik des Deutschen Gewerkschaftsbundes, Köln 1974

Mickler 1981: O. Mickler, Auflösung oder Expansion von Facharbeit? in: SOFIMitteilungen Febr. 1981

Müller m.fl. 1978: Gernot Müller, Ulrich Rödel, Charles Sabel, Frank Stille, Winfried Vogt, Ökonomische Krisentendenzen im gegenwärtigen Kapitalismus Ffm/New York 1978

Offe m.fl. 1977: Claus Offe, Projektgruppe Arbeitsmarktpolitik (Udg.), Opfer des Arbeitsmarktes, Neuwied 1977

Projektgruppe im WSI 1977: Betriebliche Beschäftigungspolitik und gewerkschaftliche Interessenvertretung, WIS-Studie Nr. 34, Köln 1977

Redaktionskollektiv Gewerkschaften 1972: Hajo Funke, Christel Neusüss, Willi Semmler, Jürgen Hoffmann, Zum Zusammenhang von Kapitalakkumulation, Veränderungen in den Formen der Profitproduktion und der Rolle neuerer Entlohnungsmethoden in der BRD, in: PROKLA Nr. 5/1972

Redaktionskollektiv Gewerkschaften 1973: Thomas Mitscherlich, Christel Neusüss, Neue Momente in der Klassenbewegung in der Metallindustrie, in: PROKLA Nr. 10/1973

Redaktionskollektiv Gewerkschaften 1974: Hajo Funke, Siegfried Heimann, Jürgen Hoffmann, Dieter Läßle, Thomas Mitscherlich, Christel Neusüss, Bodo Zeuner, Bedingungen sozialistischer Gewerkschaftspolitik, in: PROKLA Nr. 13/1974, da. udg. Kurasje 11 & 12, 1975

Shaiken 1980: Harley Shaiken, Neue Technologien und Organisation der Arbeit, in: Leviathan Nr. 2/1980

Schacht/Unterseher 1972: Konrad Schacht, Lutz Unterseher, Das Tarifverhandlungssystem der Bundesrepublik, in: Werner Meissner, Lutz Unterseher (Udg.), Verteilungskampf und Stabilitätspolitik, Stuttgart/Berlin/Köln/Mainz 1972

Schumann m.fl. 1971: Michael Schumann, Frank Geerlach, Albert Gschössl, Petra Milhoffer, Am Beispiel der Septemberstreiks - Anfang der Rekonstruktionsperiode der Arbeiterklasse? Ffm 1971

Schumann 1979: Michael Schumann, Entwicklungen des Arbeiterbewusstseins, in: Gewerkschaftliche Monatshefte Nr. 3/1979

Schoeller 1976: Wolfgang Schoeller, Weltmarkt und Reproduktion des Kapitals, Ffm/Köln 1976
fortsettes side 83